

Моторигіна Марина Геннадіївна –
здобувач кафедри кримінального
процесу Національного університету
“Юридична академія України імені
Ярослава Мудрого”

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ СТОРОНИ ЗАХИСТУ У ЗМАГАЛЬНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Визначено поняття кримінально-процесуальних гарантій, з'ясовано основні процесуальні гарантії забезпечення прав сторони захисту у змагальному кримінальному провадженні, а також механізм, який забезпечує реалізацію цих гарантій.

Ключові слова: поняття процесуальних гарантій; процесуальні гарантії забезпечення прав сторони захисту.

Определено понятие уголовно-процессуальных гарантий, выяснены основные процессуальные гарантии обеспечения прав стороны защиты в состязательном уголовном производстве, а также механизм, обеспечивающий реализацию этих гарантий.

Ключевые слова: понятие процессуальных гарантий; процессуальные гарантии обеспечения прав стороны защиты.

In this article the notion of criminal procedural safeguards are defined, the basic procedural safeguards of the defense in adversarial criminal proceedings and a mechanism of implementation of the safeguards are found out.

Keywords: the notion of criminal procedural safeguards; procedural safeguards of providing the rights of the defense.

Змагальна побудова кримінального провадження передбачає наділення сторін кримінального провадження широким колом процесуальних прав, для забезпечення та дотримання яких існує ціла система кримінально-процесуальних гарантій.

Проблеми, що стосуються кримінально-процесуальних гарантій, були предметом дослідження у працях таких учених-процесуалістів, як Ю. П. Аленін, С. А. Альперт, М. І. Бажанов, Л. О. Богословська, В. А. Бойков, В. Д. Бринцев, Т. В. Варфоломєєва, Ю. М. Грошевий, Т. М. Добровольська, В. С. Зеленецький, О. В. Капліна, Л. Д. Кокорєв, А. Ф. Коні, В. О. Коновалова, В. М. Корнуков, Е. Ф. Куцова, О. М. Ларін, Л. М. Лобойко, О. О. Лукашева, В. З. Лукашевич, П. А. Лупинська, В. І. Маринів, Є. Г. Мартинчик, М. М. Михєснко, В. С. Нєрсєсянц, В. Т. Нор, І. Л. Петрухін, Д. П. Письменний, М. М. Полянський, В. М. Савицький, Н. В. Сібілєва, М. І. Сірій, М. С. Строгович, П. М. Рабінович, А. Л. Ривлін, І. В. Тиричев, В. М. Трофіменко, А. Р. Туманянц, Л. Д. Удалова, І. Я. Фойницький,

Ю. В. Хоматов, Г. І. Чангулі, М. А. Чельцов, В. Ю. Шепітько, В. П. Шибіко, Ю. П. Янович та ін.

Метою цієї статті є визначення поняття кримінально-процесуальних гарантій, з'ясування основних процесуальних гарантій сторони захисту у змагальному кримінальному провадженні, що забезпечують дотримання її процесуальних прав.

М. С. Строгович уважав, що процесуальні гарантії у кримінальному судочинстві становлять собою “встановлені законом засоби, за допомогою яких громадяни, які беруть участь у кримінальному процесі, можуть захищати свої права та інтереси” [1, с. 13]. На думку Л. Д. Удалової, процесуальні гарантії – це передбачені кримінально-процесуальним законом засоби забезпечення завдань кримінального судочинства й охорони прав і законних інтересів осіб, які беруть у ньому участь [2, с. 23]. До переліку таких засобів і способів належать процесуальні норми, права та обов'язки учасників кримінального провадження, засади кримінального провадження, кримінально-процесуальна форма, діяльність учасників кримінального провадження, система заходів процесуального примусу, кримінально-процесуальна відповідальність.

Отже, кримінально-процесуальні гарантії – це система правових засобів забезпечення успішного виконання завдань правосуддя й охорони законних інтересів усіх учасників кримінального провадження, що припускає суворе дотримання встановлених законом форм і засад кримінального провадження, закріплення прав учасників провадження та умов їх реалізації, точне виконання обов'язків посадовими особами та органами, що здійснюють кримінально-процесуальну діяльність [3, с. 172].

Концептуальну роль у забезпеченні гарантій прав і законних інтересів учасників кримінального провадження відіграють засади (принципи) кримінального провадження, які нерозривно пов'язані між собою та утворюють єдину систему. Актуальним є питання про співвідношення процесуальних принципів і гарантій. З цього приводу П. С. Елькінд цілком аргументовано зазначає, що “дотримання принципів кримінального провадження становить найважливішу гарантію здійснення завдань кримінального судочинства” [4, с. 41].

Суттєвою подією для закріплення кримінально-процесуальних гарантій стало прийняття Кримінального процесуального кодексу (КПК) України, характерним для якого є те, що він не тільки проголошує гарантії прав сторін кримінального провадження, а й регламентує процесуальний механізм, який забезпечує реалізацію цих гарантій. Механізм реалізації кримінально-процесуальних гарантій становить собою, по суті, усю систему кримінально-процесуальних норм, які задають спрямованість кримінального провадження на досягнення його завдань. Відповідно до ст. 2 КПК України такими завданнями є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був

притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура. Також КПК України містить низку положень щодо прав підозрюваного, обвинуваченого, підсудного та гарантій їх забезпечення на всіх стадіях провадження, що має важливе значення для реалізації багатьох засад кримінального судочинства, зокрема, законності, доступу до правосуддя та обов'язковості судових рішень, змагальності сторін і свободи в поданні ними суду своїх доказів та у доведенні перед судом їх переконливості, забезпечення права на захист, забезпечення справедливості судового розгляду, рівноправності сторін, презумпції невинуватості, свободи від самовикриття, заборони двічі притягуватися до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення та ін.

Засада законності передбачає, що прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належне правове оцінювання та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень (ч. 2 ст. 9 КПК України). Законність спрямована на встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні. Академік П. М. Рабінович справедливо вважає необхідним закріпити цю засаду на конституційному рівні, адже саме вона становить одну з найефективніших гарантій прав і свобод [5, с. 14].

Іншою найважливішою процесуальною гарантією сторони захисту у кримінальному провадженні є забезпечення права на захист. Це право є загальногалузевим і не може бути обмежене (ст. 64 Конституції України). Згідно з ч. 1 ст. 20 КПК України підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений має право на захист, яке полягає у наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права, передбачені КПК України. В іспанському кримінальному процесі право на захист виявляється в тому, що захисник має можливість повноцінної участі у збиранні доказів, у слідчих діях, а обвинувачений має право представляти власні джерела доказів і користуватися допомогою судді для отримання інших доказів, які він вважає необхідними для свого захисту [6, с. 17–18].

Право на захист також виражається в тому, що слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому його права та забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника (ч. 2 ст. 20 КПК України), який є незалежним професійним радником з правових питань та самостійним учасником кримінального провадження, що діє разом з підзахисним та

відстоє його права і законні інтереси, а також активно здійснює захисну діяльність, що відповідає завданням кримінального провадження [7, с. 32].

Найвищою формою захисту слід визнавати право на судовий захист, яке виступає гарантією щодо всіх конституційних прав і свобод. Воно становить собою сукупність юридичних можливостей особи щодо захисту її прав, свобод, законних інтересів, що здійснюється незалежним та неупередженим судом, утвореним відповідно до закону, у законодавчо закріпленій процедурі шляхом судового розгляду. Маючи поліструктурний характер, це право включає не лише право на звернення до суду, а й право на ефективне поновлення порушених прав і свобод шляхом здійснення правосуддя, яке природно відповідає вимогам справедливості [8, с. 30].

У новому КПК України розширені можливості сторони захисту на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження не на момент його закінчення, а під час досудового розслідування. Так, наприклад, КПК України зобов'язує прокурора під час направлення свого клопотання на розгляд слідчому судді долучити клопотання, копії матеріалів досудового розслідування, які, на думку прокурора, зумовлюють правомірність його звернення до слідчого судді. Причому копії мають бути вручені стороні захисту (ч. 4 ст. 152, ч. 4 ст. 157, ч. 7 ст. 173, ч. 2 ст. 184, ч. 3 ст. 200 КПК України та ін.).

Сторона захисту також має право оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді в порядку, передбаченому КПК (п. 16 ч. 3 ст. 42 КПК України).

До числа основних процесуальних гарантій сторони захисту у кримінальному провадженні також відноситься право на справедливий розгляд та вирішення справи у розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону (ч. 1 ст. 21 КПК України).

Поняття справедливого розгляду вимагає дотримання процесуальної рівності сторін у кримінальному провадженні. Така рівність можлива тільки при змагальній побудові кримінального провадження, яка передбачає, що сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених КПК (ч. 2 ст. 22 КПК України). Гарантіями такої рівності є три основні процесуальні функції: обвинувачення, захисту та правосуддя; рівність процесуальних можливостей сторін обвинувачення і захисту щодо участі у процесі доказування.

Під час визначення справедливості судового розгляду мають значення характер отриманих доказів і спосіб їх отримання, тобто їх належність та допустимість. Так, відповідно до ч. 1 ст. 87 КПК України недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини. Згідно з ч. 1 ст. 90 КПК України рішення національного суду або міжнародної

судової установи, яке набрало законної сили і ним встановлено порушення прав людини та основоположних свобод, гарантованих Конституцією України і міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою Україною, має преюдиціальне значення для суду, який вирішує питання про допустимість доказів.

Наступною важливою гарантією забезпечення прав сторони захисту є презумпція невинуватості, яка означає, що особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у порядку, передбаченому КПК України, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили (ч. 1 ст. 17 КПК України). По суті презумпція невинуватості як право обвинуваченого вважатися невинним є основною гарантією діяльності сторони захисту, бо завдяки їй сторона обвинувачення суттєво обмежується (хоча і формально) у реалізації права здійснювати обвинувальну діяльність [9, с. 208].

Сторона захисту наділена й іншими суттєвими процесуальними правами, до яких, зокрема, відноситься право на перегляд рішень суду першої інстанції в апеляційному і касаційному порядку, право на звернення про перегляд судових рішень Верховним Судом України, а також право подати заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами.

Отже, процесуальні гарантії забезпечення прав сторони захисту кримінального провадження становлять собою різні за своїм конкретним змістом засоби і в сукупності своїй забезпечують учасникам кримінального провадження, що відносяться до неї, можливість реалізувати надані їм права. Новий КПК України встановив не тільки гарантії прав учасників кримінального провадження зі сторони захисту, а й процесуальний механізм, що забезпечує реалізацію цих гарантії. Цей механізм містить у собі всю систему процесуальних норм, які спрямовані на досягнення завдань кримінального провадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Строгович М. С. Уголовный процесс : учебник / Строгович М. С. – М. : Юрид. изд-во МКЮ СССР, 1941. – 312 с.
2. Удалова Л. Д. Кримінальний процес України. Загальна частина : навч. посіб. / Удалова Л. Д. – К. : Кондор, 2005. – 152 с.
3. Трофименко В. М. Уголовно-процессуальные гарантии и их схема / В. М. Трофименко // Проблемы совершенствования украинского законодательства и повышение эффективности правоприменительной деятельности ; отв. ред. Н. И. Панов. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – 1997. – С. 170–174.
4. Элькин П. С. Право обвиняемого на защиту в советском уголовном процессе (общие вопросы) / П. С. Элькин // Вопросы защиты по уголовным делам : сб. статей. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1967. – С. 7–44.

5. Рабінович П. Права людини і громадянина: можливості вдосконалення конституційних гарантій / П. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. – 2012. – 3 (70). – С. 3–15.

6. Ромеу Ф. Р. Уголовный процесс Испании: равенство сторон в досудебных стадиях / Р. Ф. Ромеу // Уголовное судопроизводство. – 2012. – № 2. – С. 4–18.

7. Рагулин А. В. Профессиональные права адвоката-защитника в Российской Федерации и зарубежных государствах : моногр. / Рагулин А. В. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 368 с.

8. Шило О. Г. Теоретико-прикладні основи реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України : моногр. / Шило О. Г. ; Національний університет “Юридична академія України ім. Я. Мудрого”. – Х. : Право, 2011. – 472 с.

9. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальні гарантії реалізації змагального методу кримінально-процесуального права / Л. М. Лобойко // Правничий вісник ун-ту “Крок”. – Вип. 2. – 2007. – С. 203–209.